

Autor: Paweł Kołodziński

SCENARIUSZ LEKCJI

Temat: Dylemat etyczny.

Adresat lekcji: uczniowie szkoły ponadgimnazjalnej.

Cele lekcji:

- ukazanie przykładu dylematu etycznego,
- zademonstrowanie sposobu działania etyki absolutystycznej i etyki konsekwencjalistycznej,
- rozwijanie umiejętności badania ukrytych założeń potocznych przekonań etycznych,
- kształtowanie umiejętności analizy uwarunkowań przeżywania problemu odpowiedzialności,
- rozwijanie wrażliwości na wartość życia ludzkiego,
- wskazanie różnicy między analizą psychologiczną postępowania (działaniem wyjaśniającym) a jego oceną etyczną.

Normy wymagań

Uczeń:

- definiuje dylemat etyczny,
- rozróżnia etykę konsekwencjalistyczną i etykę absolutystyczną,
- rozwija umiejętność badania ukrytych założeń potocznych przekonań etycznych,
- analizuje uwarunkowania przeżywania problemu odpowiedzialności,
- uwrażliwia się na wartość życia ludzkiego.

Metody: pogadanka, analiza przykładów.

Kluczowe pojęcia: dylemat etyczny, etyka absolutystyczna, etyka konsekwencjalistyczna, odpowiedzialność moralna.

Czas trwania: 45 minut.

Przedmiot: język polski, godzina wychowawcza, filozofia, etyka.

Przebieg lekcji:

1. WPROWADZENIE DO PROBLEMU

- a. Nauczyciel: przedstawię wam teraz hipotetyczną sytuację, która stanie się obiektem naszej dyskusji (historia jest fikcyjna). Uczniowie czytają rozdany przez nauczyciela ZAŁĄCZNIK 1.
- b. Nauczyciel: Pytanie zawarte na końcu tego przykładu brzmi: Co powinien uczynić? Jakie wam nasuwają się odpowiedzi? Nauczyciel zapisuje wypowiedzi uczniów na tablicy [Zob. KOMENTARZ 2].
- c. Nauczyciel: Przyjrzyjcie się tym zdaniom. Czy faktycznie każde z nich stwierdza, co należy zrobić w takiej sytuacji. Uczniowie (przykładowo): (po swobodnej rozmowie między sobą) ten warunek spełniają wypowiedzi 1, 4, 5, 7. Nauczyciel dyskwalifikuje propozycję 1 jako nierealną. Nauczyciel: Zauważcie, że jest to sytuacja hipotetyczna. Dla pożytku rozważań nie dopuszczamy popisów godnych Jamesa Bonda ani nie liczymy na cud zwalniający nas z dokonania wyboru. Z kolei w wypowiedziach 2 i 3 i 6 nie stwierdzono, co jest słuszne, tylko to, jakie będzie przeżycie człowieka stojącego wobec dylematu.

2. ETYKA A PSYCHOLOGIA

- a. Nauczyciel: Trzeba rozróżnić psychologię i etykę. Psychologia bada przeżycia podmiotu; stwierdza, jaka jest przyczyna działania. Człowiek stwierdzający „ja nie mógłbym tego zrobić”, mówi o swojej psychice czy o psychice w ogóle. Jego wypowiedź nie leży w obszarze etyki. Do etyki należą wypowiedzi 4, 5 (po odrzuceniu 1).
- b. Nauczyciel: Pojawia się pytanie następujące: czy Jim z naszego przykładu jest odpowiedzialny za życie ludzi stojących pod ścianą? Uczniowie mogą odpowiedzieć: nie jest odpowiedzialny; jak nic nie zrobi, ludzie zginą; nie może być bezczynny; jeżeli nic nie zrobi, będzie miał wyrzuty sumienia; jak kogoś własnoręcznie zabije, też będzie miał wyrzuty sumienia. Nauczyciel: Warto odróżnić odpowiedzialność od przeżycia odpowiedzialności. Można to wyjaśnić na przykładzie filmu pt. *Wybór Zofii* Alana Pakuli. Bohaterka filmu, tytułowa Zofia, przeżyła piekło Auschwitz. Będąc tam z dziećmi, została postawiona w sytuacji wyboru. Esesman zażądał od niej, aby wybrała dziecko, które może zostawić przy życiu, a drugie oddać na śmierć. Zofia wyboru

dokonała, przeżyła obóz i przez kolejne lata żyła dręczona wyrzutami sumienia, że skazała dziecko na śmierć. Uczniowie odpowiadają na pytanie: czy jej wyrzuty sumienia były słuszne? Nauczyciel: nie ponosiła odpowiedzialności moralnej. Odpowiedzialność ponosił esesman i to on jest winny zmuszenia jej do tragicznego wyboru. Ten przykład daje się uogólnić. Wielokrotnie ludzie znajdują się w niemoralnych sytuacjach nie przez siebie stworzonych, w których każdy wybór obciąża poczuciem moralnej winy. Uczniowie odpowiadają na pytanie: czy słusznie? (Uczniowie np.: Niesłusznie. Winę ponosi ten, który stwarza sytuację i szantażuje kogoś konsekwencjami wyboru. Wtedy osoba stojąca przed dylematem może uwierzyć, że ponosi moralną odpowiedzialność za konsekwencje wyboru.)

- c. Nauczyciel: Zwróćmy uwagę na jeszcze jeden problem: zjawisko aktywizmu w postępowaniu. Polega ono na tym, że podmiot w sytuacji reagowania na zło (krzywdę, cierpienie, zagrożenie) odczuwa bezsilność, często nie do zniesienia. Pojawia się presja wewnętrzna, żeby podjąć jakiegokolwiek działanie. Wydaje się, że każdy czyn będzie lepszy od bezczynności. Działaniu uznanemu za właściwe towarzyszy ulga, nie zawsze starcza wiedzy i rozsądku, aby z pochopnego postępowania zrezygnować.
- d. Nauczyciel: Omówiliśmy psychiczne uwarunkowania decyzji Jima. Jasno widać, że czyha na niego wiele pułapek, mogących utrudnić podjęcie właściwej decyzji. Bardzo często w sytuacjach wyboru nie jesteśmy w pełni racjonalni, tzn. nie umiemy trzeźwo ocenić miary odpowiedzialności, jaka na nas spoczywa. W praktyce oznacza to, że bierzemy na siebie odpowiedzialność, która obiektywnie na nas nie spoczywa. Odpowiedzialność i ewentualna wina spoczywa na tym człowieku (systemie), który stworzył taką sytuację, nie na nas.
- e. Nauczyciel: Należy odróżnić myślenie na poziomie psychologii i na poziomie etyki. Na poziomie psychologii wyjaśniamy postępowanie człowieka, rozważamy jego możliwe uczynki. Pytamy się wtedy: co może się zdarzyć (zdarzyło) bądź dlaczego tak może być (stało się)? Jest to rozważanie w sferze faktów, możliwości realnych. W etyce z kolei chodzi o słuszność. Pytamy się:

czy dany uczynek jest słuszny, czy tak należy postąpić? Pytanie o słuszność jest zupełnie inne niż pytanie o wyjaśnienie przyczyn czy przewidywanie przyszłości.

3. ANALIZA DYLEMATU ETYCZNEGO

- a. Nauczyciel: Widzimy, że na poziomie etyki dysponujemy wypowiedziami nr 1, 4, 5 i 7. Wypowiedź 7, jak już wskazaliśmy, wykracza poza obszar pola wyboru: w pewien sposób samo wybieranie unieważnia. Wedle uprzednich wyjaśnień pozostają wypowiedzi 1, 4 i 5. Jak można nazwać ten rodzaj wyboru, dokonanego w wypowiedzi 4? Uczniowie odpowiadają (przykładowo): „mniejsze zło”, „cel uświęca środki”, „to jest konieczność”, „zbrodnia”, „uzasadnione zło”.
- b. Nauczyciel: Czy uważacie, że któreś z kryteriów wskazanych w wypowiedzi 4 jest słuszne? Czy można uznać jedno życie ludzkie za mniej warte od innych? Uczniowie: „to nieludzkie”, „życie ludzkie jest święte”, „nie mamy prawa skazywać niewinnego na śmierć po to, by uchronić innych.”, „niektórzy ludzie mogą umrzeć bez szkody dla społeczności”, „ktoś ma prawo poświęcić się dla innych”.
- c. Nauczyciel: Czy istnieje mniejsze zło? Uczniowie: „Tak”, „nie”, „zło to zło”. Nauczyciel: Czy możemy zadać ból fizyczny i psychiczny krępując osobę, która grozi samookaleczeniem? Uczniowie: „tak, trzeba ją ratować”, „jej swoboda nie jest najważniejsza”, „nie można ograniczać jej wolności”, „tylko wtedy, gdy sąd orzekł ograniczenie jej praw osobistych”. Nauczyciel: Przypomnimy sobie, co mówiliśmy na temat wartości. Rozstrzygnięcie naszego sporu jest możliwe przede wszystkim wtedy, gdy uznamy hierarchizację wartości. Widzimy, że zdrowie i życie osoby możemy w pewnych sytuacjach uznać za ważniejsze od jej swobody osobistej [fakultatywnie: rozważamy przykłady takich sytuacji, w których powyższa zasada wydaje się wątpliwa]. Zatem w naszym przykładzie chronimy życie i zdrowie osoby samookaleczającej się, ograniczając jej wolność. Oczywiście, jest to uproszczenie konieczne dla naszych rozważań. Zatem widzimy, że możliwe jest mniejsze zło i czasami je czynimy w imię większej wartości. Ta zasada jest zilustrowana przez powiedzenie: „Cel uświęca środki” Znaczy to tyle, że dla celu, uznanego za bardzo wysoki, dopuszczalne jest

czynienie rzeczy zwykle uważanych za niegodne. Taka jest społeczna praktyka znana nam z historii.

- d. Nauczyciel: Powróćmy do naszego dylematu. Padły liczne głosy za tym, że dla ratowania życia 19 ludzi warto poświęcić życie jednostki. Mniejsza o kryteria doboru. Ile waszym zdaniem jest warte życie człowieka? Czy można to konkretnie określić, np. 100 tys. zł. 10 tys. zł? A może milion? Uczniowie (przykładowo): „To się nie da!”, „Nie można tego obliczyć”, „Jeden człowiek ma większą wartość, drugi ma mniejszą”, „dziewiętnastu żywych to więcej, niż jeden martwy”, „życie ludzkie ma nieskończoną wartość”, „po prostu nie wolno zabijać”. Nauczyciel: Stoimy wobec poważnej trudności. Mamy ochotę wybrać coś, co przedstawia się jako mniejsze zło, ale zabicie konkretnego niewinnego człowieka jawi się jako zło ogromne, wręcz nieskończone. Czy możemy to rozstrzygnąć? Etyka nie jest nauką ścisłą. Wiemy, że spory etyczne wokół podstawowych problemów trwają od ponad dwóch tysięcy lat. Spór występujący w naszym dylemacie można opisać jako zderzenie dwóch rodzajów myślenia etycznego: konsekwencjalistycznego i absolutystycznego.
- e. Nauczyciel: [wyświetla definicję] Etyki, które wywodzą moralne własności czynu z jego konsekwencji, nazywamy etykami konsekwencjalistycznymi. Co to oznacza w praktyce? Uczniowie odpowiadają: oceniamy czyn po jego skutkach; patrzymy, ile dobra lub zła przyniósł. Nauczyciel: Jak możemy zastosować tę definicję w naszym przypadku? Uczniowie: „Lepiej, żeby jeden człowiek nie żył, niż dwudziestu”, „Nie można pozwolić na to, że tylu ludzi zginęło”, „Cel uświęca środki”. Nauczyciel: zgodnie z konsekwencjalizmem mamy przewidywać konsekwencje czynu. Warto zauważyć, że w związku z tym pojawia się moralna powinność rozwijania myślenia i wiedzy tak, aby dało się przewidywać skutki czynów.
- f. Nauczyciel: Istnieje pogląd, że człowieka nie wolno zabić. Po prostu jest to zabronione. Przypomnijcie sobie biblijny zakaz: „Nie zabijaj”. Myślenie, które zabrania np. zabijania bez względu na okoliczności, nazywamy etyką absolutystyczną. [Nauczyciel wyświetla definicję] Etyka absolutystyczna jest to taka, która zakazuje określonych czynów bez względu na okoliczności. Uczniowie

odpowiadają, który z myślicieli poznanych uprzednio proponował myślenie absolutystyczne np. Immanuel Kant. Nauczyciel: Jak się nazywa podstawowy nakaz etyczny Kanta? Uczniowie: „Imperatyw kategoryczny”. Nauczyciel: Zastosujcie imperatyw Kanta do naszej sytuacji. Uczniowie: Nie wolno zabijać niewinnych dla ochrony innych ludzi. Nauczyciel: Zatem myślenie absolutystyczne w tej sytuacji zabrania zabijania niewinnych, nawet dla ratowania pozostałych.

- g. Nauczyciel: Powróćmy jeszcze do myślenie konsekwencjalistycznego. Mówiliście, że można poświęcić jednostkę dla ratowania dziesiętnastu. Często twierdzi się, że życie jednego człowieka ma nieskończoną wartość. Czy w takim razie życie dwudziestu ludzi ma też nieskończoną wartość? Ile to jest 20 razy nieskończoność? Uczniowie: Nieskończoność. Nauczyciel: A jeden razy nieskończoność? Uczniowie: Nieskończoność. Nauczyciel: Z matematyki wiemy, że nieskończoności są nieporównywalne. Przy tym sposobie obliczania życie jednostki jest warte tyle, co życie dwudziestki. Ten przykład nie jest dowodem. Wskazuje on trudności, jakie sprawia uprawianie arytmetyki stosowanej powyżej. Przybliży nam fundamentalną ideę: życie ludzkie jest nieskończoną wartością.

4. WNIOSKI I PODSUMOWANIE

- a. Nauczyciel wyświetla definicję ZAŁĄCZNIK 3]. Dylemat jest problemem, którego rozwiązanie polega na trudnym wyborze między dwiema tak samo ważnymi racjami. Potencjalne rozstrzygnięcie naszego problemu zależy w dużej mierze od tego, jaką etyką się kierujemy: absolutystyczną czy konsekwencjalistyczną.
- b. Nauczyciel: Jak już zapewne wiecie, nie istnieje absolutne rozstrzygnięcie naszego dylematu. Nie można empirycznie określić, co jest słuszniejsze. Każda decyzja jest obciążona nieusuwalną odpowiedzialnością. Istnieją sytuacje, co do których etycy toczą spór. Do nas należy jak najlepsze zrozumienie uwarunkowań danej sytuacji, tego, jak ją przeżywamy oraz argumentacji, jaką można w danym przypadku zastosować.
- c. Zadanie domowe. Wymień, jakie argumenty występują w sporze o słuszność mówienia choremu na złośliwy nowotwór diagnozy jego schorzenia.

ZAŁĄCZNIK 1

Jim znalazł się nagle pośrodku rynku w pewnym mieście południowoamerykańskim. Pod ścianą rząd dwudziestu związanych Indian. Niektórzy z nich są wyraźnie przestraszeni, inni patrzą hardo. Naprzeciwko Indian kilku ludzi w mundurach. Oddziałem tym dowodzi barczysty mężczyzna w przepoconej koszuli w randze kapitana. Przesłuchuje on Jima, który oświadcza, że znalazł się tu przez przypadek, odłączywszy się od pracującej nieopodal ekspedycji botanicznej. Kapitan wyjaśnia Jimowi, że zgromadzeni na placu ludzie są losowo wybraną grupą mieszkańców tego miasteczka, którzy mają być rozstrzelani za bunt przeciwko rządowi - trzeba przecież przypomnieć innym niedoszłym buntownikom, jakie są korzyści lojalności. Ponieważ Jim jest honorowym gościem i to w dodatku cudzoziemcem, kapitan jest szczęśliwy, mogąc zaofiarować mu jako gościowi przywilej osobistego zabicia jednego z pojmanyh Indian. Jeżeli Jim zgodzi się zabić jednego Indianina, to aby to jakoś uczcić, reszta Indian zostanie uwolniona. Jeżeli natomiast odmówi, nie będzie żadnej okazji do świętowania i ten oto Pedro uczyni to, co miał uczynić w momencie, gdy nadjechał Jim, tzn. zabije wszystkich dwudziestu Indian. Jim, przebiegając w myślach literaturę młodzieżową, zastanawia się przez chwilę, czy gdyby zdobył broń, to udałoby się mu sterroryzować kapitana Pedra i resztę oddziału i widzi jasno, że jest to niemożliwe. Jeżeli spróbuje cokolwiek uczynić w tym kierunku, zginie dwudziestu Indian. (...) Ludzie pod ścianą oraz inni mieszkańcy, rozumiejąc sytuację, proszą go, aby przyjął propozycję kapitana. Co powinien uczynić?

(Zbigniew Szawarski, *Rozmowy o etyce*, Warszawa 1987, s. 74)

KOMENTARZ 1: Przykładowe odpowiedzi

1. Powinien zastrzelić Pedra.
2. „Ja bym chyba zemdląła” i była zwolniona od decyzji.
3. Nie mogłabym z zimną krwią zabić człowieka.
4. Trzeba wybrać jednego Indianina do zabicia: najstarszego, może najbardziej chorego, ochotnika, który sam zgłosi chęć śmierci, kogoś wyglądającego na najbardziej „szkodliwy element”.
5. Nie wolno zabić niewinnego, nawet dla ratowania innych.
6. Gdybym kogoś zabił, całe życie miałbym wyrzuty sumienia.
7. Człowieka nie wolno postawić w takiej sytuacji.

ZAŁĄCZNIK 2: Folie bądź pliki z definicjami

Etyki, które wywodzą moralne własności czynu z jego konsekwencji, nazywamy **etykami konsekwencjalistycznymi**.

Etyka absolutystyczna jest to taka, która zakazuje określonych czynów bez względu na okoliczności.

ZAŁĄCZNIK 3: Folie bądź pliki z definicjami

Dylemat - problem, którego rozwiązanie polega na trudnym wyborze między dwiema tak samo ważnymi racjami (Słownik Języka Polskiego).

Sytuacja, w której człowiek musi wybierać między wartościami, które uznaje za ważne, stanowi dla niego **dylemat etyczny**.